

# İBADETLERDE NİYABET PROBLEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet ERDEM

---

## Abstract:

**A Study on the Problem of Regency in the Worship.** There are some discussions among the Islamic jurists about the problem of representative of someone in worship in general. In this study, the matter whether the regency is permissible in worship or not was studied carefully and it was deduced according to main references of Islamic law. It was understood that the regency was permissible in financial worship but not in physical worship as a principle. On the other hand; there are some hesitations among Islamic scholars in some worship and conditions.

**Key Words:** Worship, Agency, Financial Worship, Physical Worship.

---

## Giriş

İslam hukuku da, diğer hukuk sistemleri gibi, başkası adına hukuki bir tasarrufa yetkili olmak manasına gelen “vekâlet”<sup>1</sup> sistemini prensip olarak kabul etmiştir. Nitekim klasik fıkıh kaynaklarında vekil, müvekkil ve vekâlet konusu olan hukuki tasarruflar eksenli birçok tartışma bulunmaktadır.<sup>2</sup> İslam hukukçularının “*vekâlet*” hakkındaki yaklaşımlarının İslam ibadetlerine yansıyan yönleri de vardır. İbadette niyabet problemi bu yansımalarındandır. İlk etapta basit gibi görünen bu problemin, hangi ibadetlerin hangi şartlarla vekâlet konusu olabileceğinden, ibadette niyabetten dolayı ücret almanın meşru olup olmadığına, sevabını ölümlerin ruhlarına bağışlanmak üzere Kur’an okumanın Kur’an ve sünnetten bir temele dayanıp dayanmadığından, namaz, oruç, hac ve zekât gibi İslam’ın temel ibadetlerine dair ihmalleri telafi etme konusunda başkalarından yardım almanın cevabına kadar günlük hayatımızı ilgilendiren birçok yönleri bu-

---

<sup>1</sup> Vekâlet teriminin fıkhi manası hakkında bkz. Kasım, el-Konevî, *Enîsü'l-fukahâ*, Daru'l-vefa, Cidde, 1987, s. 238.

<sup>2</sup> Bkz. es-Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Ebi Sehl Şemsüddin, *el-Mebsût*, Daru'l-ma'rife, Beyrut t.y., c. XIX.

lunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ibadette niyabet problemi-  
nin bir doktora tez konusu olma potansiyeline sahip olduğu söy-  
lenebilir. Bu çalışmada söz konusu problem, sadece “ibadetlerde  
niyabetin cevazı” odaklı olarak ele alınacaktır. Çalışmanın bir  
makale olduğu dikkate alınarak, her bir ibadet özelindeki geniş  
tartışmalara girilmeyecektir. Burada öncelikle “ibadette niyabet”  
kavramı ile neyin kastedildiğini açıklayalım. Bir fıkıh terimi ola-  
rak “ibadet” Allah’a tazim maksadıyla ve Allah’ın emrettiği şekilde  
yapılan fiilleri ifade eder.<sup>3</sup> Niyabet kavramı ise “n v b” kökünden  
matar olup, sözlükte birinin yerine geçmek demektir.<sup>4</sup> Buna gö-  
re makalenin başlığındaki “ibadette niyabet” kavramı ile bir kişi-  
nin, bir ibadeti başkası adına yapması kast edilmektedir. Fıkıh  
kaynaklarında, başkası adına yapılan bir tasarruf, alış veriş, ev-  
lenme boşanma vb. muamelat konularıyla ilgili olursa “vekalet”<sup>5</sup>  
kavramıyla ifade edilmektedir. Buna karşılık, söz konusu tasar-  
ruf, ibadetlerle ilgili olursa “niyabet” kavramı kullanılmaktadır.  
Başkasının yerine ibadet yapan kişiye “nâib”, kendi ibadetini  
başkasına yaptıran kişiye de “müstenîb” ya da “âmir” terimleri  
kullanılmaktadır.

### I- Problemin Temeli

Kur’an-ı kerim’de Allah’ın, hiçbir nefse gücünün üstünde bir  
mükellefiyet yüklemeyeceği ve her insanın iyi veya kötü kazancı-  
nın kendisine ait olduğu bildirilmiş,<sup>6</sup> ayrıca herkesin ahirette ön-  
celikle tek başına hesaba çekileceğine,<sup>7</sup> her nefsin kazandığına  
karşılık rehin olduğuna,<sup>8</sup> hiçbir kimsenin başkasının günahını  
yüklenmeyeceğine<sup>9</sup> dikkat çekilmiştir. Bütün bu Kur’ânî ilkelere  
göre, her mükellef kendi yaptıklarından ya da ihmal ettiklerinden

<sup>3</sup> İbadet, kurbet ve taat kavramlarının arasındaki farklar hakkında bkz. İbn  
Âbidin, Muhammed Emin, *Reddül-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, tah. Adil  
Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Mu’avvad, Darul-kütübi’l-ilmiiyye,  
Beyrut 1994, IV, 13.

<sup>4</sup> el-Firuzâbâdi, Ebu Tahir Mecdüddin Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed b.  
İbrâhîm eş-Şirâzî, *el-Kamûsü’l-Muhîd*, Çev. Ahmet Asım, Matbaa-i bahriyye,  
y.y., 1305 I, 516.

<sup>5</sup> Vekâlet veren ve adına tasarrufta bulunulan kişiye “müvekkil” tasarrufu ye-  
rine getirene ise “vekil” denir.

<sup>6</sup> Bakara, 286.

<sup>7</sup> En’am, 94; Meryem, 95.

<sup>8</sup> Müzzemmil, 38.

<sup>9</sup> İsrâ, 15.

sorumludur ve üzerine düşen kulluk vazifelerini ve hukuki mükellefiyetlerini bizzat kendisi yerine getirmelidir.

İslam âlimleri de ibadetlerin meşruiyet hikmetlerinden birini, insan nefsinde bulunan kötülüğe meyil duygusunu terbiye etmek şeklinde açıklamışlardır.<sup>10</sup> İbadet kavramını, “*Mükellef olan kişinin, Allah’a tazim maksadıyla, nefsinin arzularına muhalif olarak yaptığı fiildir.*” şeklinde tarif eden<sup>11</sup> Cürcânî (ö.740/1413) de İslam ibadetlerinin bu hikmet üzerine bina kılındığını ifade etmek istemiştir. Allah’a ibadet yapmak için yaratılan insanın<sup>12</sup> bu yaratılış gayesine uygun davranma melekesini kazanabilmesi için, Yaraticısı ve Rabbi olan Allah’ın emir ve yasaklarına uyması ve Kur’an’ın “*nefsi ilâh edinme*”<sup>13</sup> olarak tabir ettiği ve kınadığı, kendi zararlı temayüllerinin esiri olmaktan kurtulması gerekmektedir. Bu hikmet ve amacın gerçekleşmesi için de, yine her insanın kendi mükellefiyetini kendisinin yapması gerekmektedir. Bu nedenle İslam hukukçuları “*her insanın amel ve tasarruflarının kendisine ait oluşunu*” temel bir hukuk prensibi olarak tespit etmişlerdir.<sup>14</sup> Yani İslam’a göre; ister ibadetlerle ilgili isterse diğer hukuki muamelelerle ilgili olsun, her mükellefin kendi sorumluluğunu kendisinin yerine getirmesi asıl kuraldır ve her hangi bir mükelleften sadır olan, müspet veya menfi, bütün tasarrufların dünyevi ve uhrevi mükâfat ve cezası öncelikle o mükellefin bizzat kendisine aittir. Ancak İslam hukukçuları istisnai durumlarda, bazı ibadetler de dahil olmak üzere, bir kişinin başkası adına bir takım tasarruflarda bulunabileceğini kabul etmişlerdir. Ne var ki onlar, bu istisnai durumların ibadetlerle ilgili kısımlarının sınırları ve şartlarıyla ilgili bazı noktalarda ihtilafa düşmüşlerdir. Aslında bu problemin temelini İslam inancına göre, bir kişinin, yaptığı bir ibadetin sevabını başkalarına bağışlamasının caiz olup olmadığı noktasındaki akidevi tartışmalar teşkil eder. Konunun mahiyetinin tam olarak ortaya konabilmesi için, problemin teme-

<sup>10</sup> İbn Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahit, *Fethu’l-Kadir*, Darü’l-fikr, Beyrut t.y., III, 145.

<sup>11</sup> Seyyid Şerif el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta’rifât*, Dersaâdet, İstanbul t.y, s. 146; el-Halebî, Muhammed b. Süleyman, *Nuhbetü’l-leâli*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 114.

<sup>12</sup> Zariyât, 56.

<sup>13</sup> Câsiye, 23.

<sup>14</sup> Bkz. el-Baberti, Ekmelüddin, Muhammed b. Mahmud er-Rûmî, *Şerhu’l-İnâye ale’l-Hidâye*, Daru’l-fikr, (Fethu’l-Kadir ile beraber) Beyrut, t.y., III, 142.

lini teşkil eden inanç boyutuyla beraber tasavvur edilmesi önemlidir. Bu nedenle öncelikle yapılan bir hayır ve hasenatın sevabını başkalarına bağışlamanın cevazı ile ilgili tartışmaları kısaca hatırlamakta fayda vardır. Klasik kaynaklara göre bu konuda, biri Mutezile'ye diğeri ise Ehl-i Sünnet'e ait olmak üzere iki temel görüş ortaya çıkmıştır.

### **A-Mutezile'ye Nispet Edilen Görüş**

Öncelikle şu noktayı belirtmemiz gerekir: Buraya “Mutezile'nin Görüşü” şeklinde bir başlık atmayı da “Mutezile'ye Nispet Edilen Görüş” şeklinde, şüphe çağrıştıran bir başlık atışımızın sebebi, ilmi emanete riayet düşüncesidir. Zira burada aktaracağımız Mutezile'ye nispet edilen görüş ve delilleri, elimizin altında az sayıda bulunan Mutezile kaynaklarından tespit edebilmiş değiliz. Aksine, biraz sonra da dikkat çekeceğimiz gibi bizde, buradaki isnatların bir takım eksiklikler barındırdığı kanaati oluşmuştur. Dolayısıyla burada onlara nispet edilen görüşler genellikle Ehl-i Sünnet kaynaklarının isnatlarıdır ve bu isnatların doğru olup olmadığının tam tespiti ise bu çalışmanın amaçları arasında bulunmamaktadır. Bu nedenle yukarıdaki başlık uygun bulunmuştur.

Genellikle Ehl-i Sünnet kaynaklarında; Mutezile'nin, bir kişinin yaptığı bir dua veya hayır ve hasenatın sevabından yapan kişiden başkasının faydalanmasının söz konusu olamayacağı, görüşünde oldukları aktarılır. Mesela akaitle ilgili Meşhur el-Emâlî isimli kasidenin bir beyti şöyledir. “والدعوات تأثیر بلیغ وقد ینفیه / أصحاب الضلال” / *Duaların önemli derecede etkisi vardır, ne var ki bunu sapkın grup kabul etmemektedir.* Bu akait kasidesini şerh edenler, bu beyitteki “*sapkın grup*” ifadesi ile Mutezile mezhebi mensuplarının kast edildiğini söylemişler<sup>15</sup> ve onlara “*yapılan duaların başkalarına faydasının olmayacağı*” görüşünü isnat etmişlerdir.<sup>16</sup> Buna göre Mutezile duanın etkisini mutlak olarak nefyetmiş olmaktadır. Ancak Ömer en-Nesefî (ö.537/1142), Ehl-i Sünnet akidesinin temel prensiplerine dair yazdığı metinde prensiplerden birini “*(Ehl-i Sünnete göre) dirilerin ölümler için yaptıkları dualar ve onlar adına verdikleri sadakalarda o ölümler için fayda vardır*” şeklinde ifade etmiş, Şârih Taftazânî (ö.792/1389) ise bu

<sup>15</sup> Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi, *Şerhu'l-Emâlî*, s. 42; el-Halebî, *a.g.e.*, s. 114.

<sup>16</sup> el-Halebî, *a.g.e.*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 114.

prensibi açıklarken “*Mutezile ise bu inanca muhalefet etmiştir*” demiştir.<sup>17</sup> Buna göre Mutezile duanın ve sadakanın faydasını mutlak olarak reddetmiş değil, başkasının adına yapılması durumunda onlara fayda vermeyeceğini savunmuş olmaktadır. Görüldüğü gibi, Emâlî kasidesinde Mutezile’ye, mutlak olarak duanın etkisini reddetme görüşü isnat edilirken, Şerhu’l-akaid’de ise hayatta olanların ölümler için yaptıkları dua ve sadakaların ölümlere her hangi bir faydasının dokunmayacağı görüşü isnat edilmektedir. Kemal b. Hümmam (ö. 861/1457) da, Merğınâni (ö.593 /1197)’nin Ehl-i Sünnet’in genel görüşü olarak aktardığı “*bir insanın, namaz, oruç, sadaka ve diğer ibadetlerin sevabını başkalarına bağışlama hakkı vardır*” ifadesini şerh sadedinde Mutezile’nin, istisnasız ibadetlerin sevabını başkasına bağışlama konusunda Ehl-i Sünnet’e muhalif kaldığını söyler.<sup>18</sup> Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre; Mutezile’nin bu konuda en temel dayanağı, “*İnsan için kazandığın başkası yoktur*”<sup>19</sup> ayetidir.<sup>20</sup> İddiaya göre Mutezile bu ayetle şöyle istidlal etmiştir: Bu ayet, her ne kadar Hz. İbrahim ve Hz. Musa’nın şeriatını anlatma bağlamında geçmekte ise de, Kur’an ve sünnet bu hükmün geçersizliğini açıklamadığına göre, ayette bildirilen prensip Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği İslam dini için de geçerli demektir. Dolayısıyla İslam’a göre de herkesin ameli kendisine aittir ve kimsenin kendi amelinin sevabını başkasına bağışlama yetkisi yoktur.<sup>21</sup> Kaldı ki, bir ibadetin sevabı cennettir. Bir kişinin, cenneti kendisine ait kılması bile gücü altında değilken başkasına ait kılması öncelikli olarak imkansızdır.<sup>22</sup>

<sup>17</sup> et-Taftazânî, Sa’düddin Mesud b. Ömer, *Şerhu’l-akâid*, (Haşiyeli), b.y., t.y. s. 252. Birgivi de Taftazânî’nin söylediklerini tekrar etmektedir. Muhammed b. Pir Ali el-Birgivi, *Resâil*, by., ty. s. 95.

<sup>18</sup> İbn Hümmâm, *a.g.e.*, III, 142.

<sup>19</sup> Necm, 39.

<sup>20</sup> Nitekim İbn Hümmâm, Mutezile’ye cevap verirken sadece bu ayetle istidlallerinden hareket etmiştir. (Bkz İbn Hümmâm, *a.g.e.*, III, 142.) Bu büyük muhakkikin, Mutezile’nin diğer delil ve istidlallerine temas etmeyişi onları cevaplamaya değmez buluşundan olabilir.

<sup>21</sup> İbn Hümmâm, *a.g.e.*, III, 142. Taftazânî ve Birgivi gibi alimlerin, Mutezile’nin dayanakları olarak aktardıkları “*her inansın kendi kazancına rehinli olduğu*” ve “*herkesin kendi amelinin karşılığını bulacağı*” gibi prensipler ( Taftazani, *a.g.e.*, s. 252; Birgivi, *a.g.e.*, s. 95) aslında bu ayet merkezli istidlal ile aynıdır.

<sup>22</sup> Vehbe Zühayli, *el-Fıkhü’l-İslami ve edilletühü*, Daru’l-fıkr, Dimeşk, 1986, III, 40.

Kanaatimizce Mutezile daha çok “adalet” ve “vaad ve vaid” prensipleri gibi mezhebin temel dayanaklarıyla tutarlılık adına bunu savunmuş olabilirler. Çünkü mesela Mutezile’nin “vaad ve vaid” prensibine göre; ahiretteki sevap ve ikab / mükâfat ve ceza tamamen mükellefin kendisinin bilinçli olarak yaptığı iyilik ve kötülüğe göre söz konusu olacaktır.<sup>23</sup> Mamafih Mutezile ne duayı tamamen gereksiz kabul etmekte ve ne de bir müminin başkası adına her hangi bir hayırlı tasarrufta bulunamayacağını savunmaktadır. Aksine Mutezile de – en azından bir kısmı- prensipte hem başkası için dua etmenin hem de başkası adına tasaddukta bulunmanın meşruiyetini kabul etmektedir. Kâdı Abdulcebbâr, *Şerhu’l-usuli’l-hamse* isimli eserinde, bağlı bulunduğu mezhebin prensiplerine göre, kimler için nasıl dua edileceğine dair etraflıca bilgi vermiştir. Ona göre bir kişinin, başka bir kişi için rahmet ve mağfiret talebi gibi ahirete yönelik bir hayır duada bulunabilmesi için, o kişinin istenecek bu sevabı hak ettiğinden ya emin olmalıdır ya da zann-ı gâlib sahibi olmalıdır. Emin olduğu zaman -ki bu sadece Kur’an ve sünnetin açık delaletiyle bilinebilir<sup>24</sup>- şartsız dua edebilir. Zann-ı gâlib sahibi olduğu zaman ise, ancak açıkça ya da zımnen “eğer müstahaksa” şeklinde bir kayıt eklemek şartıyla dua edebilir.<sup>25</sup> Şayet başkası adına istenecek menfaat dünya menfaati ise, bunun için herhangi bir sınırlama yoktur. Hatta fâsık ve kâfir için bile dünyevi menfaat talebiyle dua yapılabilir.<sup>26</sup> Kâdı (Abdulcebbâr), beddua konusunda da bu yaklaşımını sürdürmektedir. Yani başkasına lanet okumak isteyen bir kişi, şayet onun bela ve lanete müstahak olduğundan eminse o kişiye şartsız lanet okuyabilir. Bir kişinin lanete müstahak olduğundan emin olmak içinse, onun içki içtiğini, zina yaptığını, iftira ettiğini veya hırsızlık yaptığını görmek ve bu günahlarından dolayı tevbe etmediğinden emin olmak gerekir. Şayet tevbe etmiş olma ihtimali söz konusuysa o kişiye lanet ederken açıkça söylemese bile bir “müstahaksa” kaydı ekleyerek bedduada bulunabilir.<sup>27</sup> Görüldü-

<sup>23</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kâdı Abdulcebbâr, İbn Ahmed, *Şerhu’l-usuli’l-hamse*, (tah. Abdulkerim Osman) Mektebetü Vehbe, Kahire, 1988, s. 611.

<sup>24</sup> Mutezile Kur’an ve sünnette tezkiye edilmemiş olanların, namaz da kılsalar dış yaşantıları itibariyle zahit de görünseler, bir takım gizli günahlardan hâli olmayabilecekleri ihtimalinden dolayı, onlar hakkında şartsız duanın caiz olmadığını savunmaktadırlar. Bkz. Kâdı Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 719-720.

<sup>25</sup> Kâdı Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 719.

<sup>26</sup> Kâdı Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 719.

<sup>27</sup> Kâdı Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 720.

ğü gibi Mutezile'nin en önemli âlimlerinden olan Kadı Abdulcebbar, her ne kadar Ehl-i Sünnet açısından kabul edilemeyecek bir takım şartlar koşsa da, prensipte başkası için dua yapmanın itizali düşünce itibariyle en azından meşruiyetini kabul etmektedir. Keza bir Mutezili olan Zemahşeri (ö.528 / 1144) yukarıda Mutezile'nin delili olarak ileri sürülen “*İnsan için kazandığından başkası yoktur*”<sup>28</sup> ayetini başkası adına yapılan tasarrufları nefyetmeyecek şekilde yorumlamış ve bu ayetin ölü adına sadaka vermeyi ve hac yapmayı engellemeyeceğini savunmuş, bunların da bir anlamda ölü'nün kendi kazancı olduğuna dikkat çekmiştir.<sup>29</sup> Dolayısıyla Mutezile bir kişinin başkası için yaptığı dua ve verdiği sadakayı tamamen anlamsız görmemektedir.

### B- Ehl-i Sünnetin Görüşü

Yukarıda da işaret edildiği üzere, Ehl-i Sünnet'in tamamı prensip olarak, başkası için dua yapmanın hem yapana hem de kendisi için dua yapılana fayda vereceğini ve yine bir kişinin yaptığı tasadduk kabilinden her hangi bir mali ibadetin sevabını gerek ölü gerekse diri başka müminlere bağışlamanın caiz olduğunu kabul etmişlerdir.<sup>30</sup> Gerçekten Kur'an ve sahih sünnette özellikle dua ve istiğfarın yanında, tasadduk ve kurban kesme gibi mali ibadetlerin sevaplarının ölü ya da diri başka kişilere bağışlanabileceğini ve bu bağışın bağışlanan kişiye fayda verebileceğini gösteren birçok delil vardır.

Kur'an-ı Kerim'de geçen “*Rabbimiz Bana dua edin ki sizin duanızı kabul edeyim...*”<sup>31</sup> vb. dua etmeyi emreden ayetler, duanın önemine işaret etmenin yanında, onun da kevnî sünnettullah (tabiat kanunları) gibi, Allah'ın iradesine bağlı olarak etki edebileceği anlamına gelmektedir.<sup>32</sup> Kur'an'da, peygamberlerin ve sâlih insanların hem kendileri hem de başkalarının leh ve aleyhlerine yaptıkları dualara sık sık atıfta bulunulması ve bu duaların kabul edildiğine dair ifadelere yer verilmiş olması<sup>33</sup> bir kişinin baş-

<sup>28</sup> Necm, 39.

<sup>29</sup> Zemahşeri, Mahmud b. Ömer (ö.h.528), *el-Keşşâf an hakâiki ğavamidi't-Tenzil ve uyûnü'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, neşr, Edebü'l-havze, ty, IV, 428.

<sup>30</sup> Yukarıdaki akait kitaplarının yanında ayrıca Bkz. Zühayli, *a.g.e.*, III, 39.

<sup>31</sup> Mümin, 60.

<sup>32</sup> Taftazânî, *a.g.e.*, 253; Halebi, *a.g.e.*, 114.

<sup>33</sup> Mesela bkz. Bakara, 126-129, 200-202, 250, 260, 275, 276; Ali İmran, 8, 9, 16, 26, 27, 53, 147,148, 191-195.

kası adına yaptığı duadan hem kendisinin hem de başkalarının faydalanacağını göstermektedir. Nitekim meşruiyeti tartışma konusu olmayan cenaze namazında, ölen bir mümin için dua edilmesi,<sup>34</sup> bu duadan ölen müminin faydalanması içindir.<sup>35</sup> Hz. Peygamber'den bu konuda birçok rivayet aktarılmıştır. Tirmizi'nin Hz. Aişe tarihiyle aktardığı bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Üzerine Müslümanlardan yüz kişiye ulaşan bir grubun namaz kılıp hakkında şefaathçi olduğu (dua ettiği) bir ölü hakkında o Müslümanların şefaathleri mutlaka kabul edilir*”.<sup>36</sup> Hz. Osman tarihiyle aktarılan bir rivayete göre ise Hz. Peygamber bir ölünün defninden ayrıldıktan sonra onun yanında durur ve şöyle derdi: “*Kardeşinizin affı için dua edin ve onun hak sözde sebatını isteyin çünkü o şu anda sorguya çekilmektedir*”.<sup>37</sup> Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir diğer hadise göre ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İnsan öldüğü zaman ameli kesilir (sevap defteri kapanır), üç şey hariç, sadaka-i cariye, faydalanılan ilim veya dua eden sâlih evlat*”.<sup>38</sup> Sadece birkaç tanesini zikrettiğimiz bu hadisler, gerek cenaze namazı kılarken, gerekse cenaze namazının dışında, dirilerin yaptıkları dualardan ölülerin faydalanacağını açık bir şekilde ifade etmektedir.

Hz. Peygamber, duayı sadece ölüler için tavsiye etmemiş, diriler için yapılan duaların da fayda vereceğini bildirmiştir. Müslim'in Safvân tarihiyle aktardığı bir rivayete göre, Safvân bir Şam seyahati sonrası Ebudderdâ'yı görmek için onun evine geldiğinde Ebudderdâ'nın hanımı Ümmüdderdâ Safvân'a “*Bu yıl hacca gitmek mi istiyorsun?*” diye sormuş, Safvân da “*evet*” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Ümmüdderdâ Allah'tan kendileri hakkında da hayır duada bulunmasını rica ederek Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Müslüman kişinin*

<sup>34</sup> Hz. Peygamberin Cenaze namazlarında yaptığı ve tavsiye ettiği dualar hakkında bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 23, (I, 480).

<sup>35</sup> Şayet dua yapmak faydasız olsaydı, bütün bu yapılanların hikmetsiz olduğunu kabul etmemiz gerekirdi. Allah'ın emir ve yasakları ise hikmetsizlikten uzaktır.

<sup>36</sup> Tirmizî, 8 Cenâiz, 40, (III, 348); Bu hadisin değişik varyantları hakkında bkz. Neseî, 21, Cenâiz, 78, (IV, 75-76); Ebû Dâvud'un rivayetinde sayı kırk olarak bildirilmiştir. Ebû Dâvud, 20, Cenâiz, 41, (III, 517).

<sup>37</sup> Ebû Dâvud, 20, Cenâiz, 69, (III, 550).

<sup>38</sup> Müslim, 25, Vasiyye, 1631 (II, 1255). Önemsiz lafız farklılıklarıyla aynı manada rivayet edilen başka hadisler için bkz. Ebû Dâvud, 17, Vasâyâ, 14, (III, 300); Neseî, 30, Vasâyâ, 8, (VI, 251).



(Müslüman) kardeşi için gıyabında yaptığı dua kabul edilir. Onun yanında müvekkel bir melek vardır. O kişi kardeşi için her dua yaptığında müvekkel Melek ‘âmin sana da misli olsun’ der”.<sup>39</sup> Hz. Peygamber’in başka bir hadisinde de şöyle dediği rivayet edilmektedir: “En süratli kabul edilen dua bir müminin Müslüman kardeşi için gıyabında yaptığı duadır.”<sup>40</sup> Bu konuda başka rivayetler de vardır.<sup>41</sup> Bütün bu deliller dikkate alındığında bir müminin, başka bir müminin dünyevi veya uhrevi bir hayra nail olması için yaptığı duanın Allah’ın izniyle fayda vereceğini kabul etmek gerekmektedir. Nitekim Ehl-i Sünnet müçtehitleri bu konuda görüş birliğine sahiptirler.<sup>42</sup>

Hz. Peygamber (s.a.v.)’den aktarılan ve manevi tevatür derecesine ulaşmış bulunan rivayetler, duanın yanında diğer hayır ve hasenatın sevabını bağışlamanın da caiz olduğunu ve bundan bağışlanan kişinin faydalanacağını göstermektedir. Hz. Aişe tarikiyle rivayet edilen bir hadise göre bir kadın Hz. Peygamber’in yanına geldi ve şöyle sordu. “Ey Allah’ın Resulü annem ansızın öldü. Eğer böyle olmasaydı tasaddukta bulunacak ve verecekti. Ben onun adına tasaddukta bulunsam yeterli mi (onun yerine geçer mi)?”. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “نعم فتصدقى عنها / Evet onun adına tasaddukta bulun”.<sup>43</sup> Benzer bir hadisi İbn Abbas tarikiyle Buhârî rivayet etmiştir. Buna göre Sa’d b. Ubâde’nin annesi, Sa’d’ın, yanında bulunmadığı bir zamanda vefat etmişti. Sa’d (dönüp annesinin vefat ettiğini öğrenince Hz. Peygamber’in yanına giderek) şöyle dedi: “Ey Allah’ın Resulü, ben yokken annem vefat etmiştir, onun adına bir şey tasadduk etsem ona fayda verir mi?” Hz. Peygamber de bu soruya “evet” diye cevap verdi. Bunun üzerine Sa’d, “Seni şahit tutuyorum ki Mihrâf adlı bahçem onun adına sadakadır” dedi.<sup>44</sup>

<sup>39</sup> Müslim, 48, Zikir ve Duâ, 23, Hadis No: 2733 (III, 2094). Burada aynı konuda başka rivayetler de vardır.

<sup>40</sup> Ebû Dâvud, 8, Vitr, 29, (II, 186).

<sup>41</sup> Mesela bkz. Ebû Dâvud, 8, Vitr, 29, (II, 187); Tirmizî, 25, Birr ve Sıla, 7, (IV, 316).

<sup>42</sup> Bedrüddin el-Aynî, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahih-i Buhârî*, Daru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., III, 119.

<sup>43</sup> Ebû Dâvud, 17, Vasâyâ, 15, (III, 301); İbn Mâce, 22, Vasâyâ, 7, (II, 906).

<sup>44</sup> Buhârî, 55, Vasâyâ, 15, (III, 192); Nesei, 30, Vasâyâ, 8, (VI, 251-255). Bu konuda başka rivayetler de bulunmaktadır. Mesela bkz., Nesei, 30, Vasâyâ, 8, (VI, 251-255).

Hz. Peygamber'in fiili sünneti içerisinde de, mali bir ibadetin başkası adına yapılabileceğini gösteren deliller mevcuttur. İbn Mâce'nin senediyle birlikte Hz. Aişe ve Ebu Hüreyre tarikiyle aktardığı rivayete göre; Hz. Peygamber kurban kesmek istediğinde, besili, boynuzlu ve burulmuş iki büyük alaca koç satın alırdı. Bunlardan birini Allah'ın birliğine ve kendisinin (risâlet vazifesi-ni) tebliğ ettiğine şahitlik yapan ümmeti için, diğerini de Muhammed ve âl-i Muhammed (Ehl-i beyt) için kurban keserdi.<sup>45</sup> Her ne kadar, bu hadisin ravileri arasında bulunan Abdullah b. Muhammed'in güvenilirliği tartışmalı ise de Hz. Peygamber'in, kurban keserken yaptığı duada söylediği rivayet edilen "اللهم منك و لك" "عن محمد و أمته" *Ya Allah (bu kurban) sendendir ve Muhammed ve ümmeti adına senin içindir.*" vb rivayetler,<sup>46</sup> bu ibadeti ifa ederken ümmetini de devreye soktuğunu göstermektedir. Bütün bu rivayetler dikkate alındığında, Hz. Peygamber'in hem kavli hem de fiili sünneti içerisinde, mali bir ibadetin sevabını, hayatta olsun olmasın, başkalarına bağışlamanın caizliğini gösteren bir hayli delilin bulunduğu söylenebilir. Bu nedenle, en azından Ehl-i Sünnet fakihleri arasında, başkası için dua ve istiğfarda bulunmanın, tasadduk ve kurban kesip sevabını başkalarına bağışlamanın meşruiyeti tartışma konusu olmamıştır. İbn Kudâme şöyle der: "*Ben; dua, istiğfar, sadaka ve diğer niyabetin geçerli olduğu ibadetlerin sevaplarının ölmüş olan Müslüman'a bağışlanmasının caizliği ve bu bağışın bağışlanan kişiye fayda vereceği konusunda her hangi bir tartışmanın olduğunu bilmiyorum*".<sup>47</sup> Hatta bazı âlimler; nafile tasaddukta bulunmak isteyen bir kişinin bütün müminlere niyet etmesinin daha iyi olacağını söylemişler ve bunu şöyle gerekçelendirmişlerdir. "*Çünkü bu hem bütün müminlere ulaşır hem de onları niyetine katan kişinin sevabından hiçbir şey eksilmez*".<sup>48</sup> Böyle bir davranışın İslam kardeşliği şuurunu besleme potansiyeline sahip olduğu da dikkate alınmaya değerlidir.

Buraya kadar aktardığımız rivayetler, birisi dua diğeri tasadduk olmak üzere iki amele vurgu yapmışlardır. Bu nedenle

<sup>45</sup> İbn Mâce, 26, Edâhî, 1, (II, 1044).

<sup>46</sup> İbn Mâce, 26, Edâhî, 1, (II, 1043); Dârimî, 6, Edâhî, 1, (II, 401).

<sup>47</sup> İbn Kudâme, Muvaffaküddin Abdullah b. Ahmed el-Makdîsi, *el-Muğnî*, (Tas-hih, Muharrir Salim Muhaysin – Şaban Muhammed İsmail) Mektebetü'l-Cumhuriyyeti'l-Arabiyye, Kahire ty, II, 567.

<sup>48</sup> İbn Âbidîn, *a.g.e.*, IV, 10.

Ehl-i Sünnet fakihleri kendi aralarında Kur'an okumak, Allah'ı zikretmek,<sup>49</sup> oruç tutmak, namaz kılmak, tavaf yapmak vb. sırf bedeni ibadetlerin sevaplarını bağışlamanın caizliği ya da bağışlanan kişiye fayda verip vermeyeceği konusunda ihtilaf etmişler ve bu konuda iki görüş ortaya çıkmıştır.

İlki, sırf bedeni ibadetlerin sevaplarının başkalarına bağışlanamayacağını savunan görüştür. Fıkıh kitaplarında bu görüş özellikle İmam Malik ve İmam Şafii'ye nispet edilmektedir.<sup>50</sup> Buna göre bu iki imam, sırf bedeni ibadetlerin sevaplarının yapandan başkasına ulaşmayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Rivayete göre, İmam Şafii'nin bir takım vacipler, sadaka, dua ve istiğfarın dışındaki ibadetlerin ölü<sup>51</sup> adına yapılamayacağını söylemiş ve bu görüşünü "insan için kazancından başkası yoktur"<sup>52</sup> ayetiyle "kişi öldüğü zaman ameli kesilir üç şey hariç..." hadisine dayandırmıştır.<sup>53</sup> Malikilerin bu konudaki temel dayanaklarını ise seleften böyle bir uygulamanın bulunmayışı teşkil eder.<sup>54</sup> Buna karşılık daha sonra gelen Maliki ve Şafii âlimler, özellikle Kur'an kıraatinin ölüler için fayda vereceği görüşünü kabul etmişlerdir. Ancak bu faydalanmanın sevabın bağışlanmasından mı yoksa Kur'an'ın tilaveti sebebiyle oluşacak manevi bereketten mi kaynaklanacağı açıkça ortaya konmamıştır.<sup>55</sup>

İkincisi, mali ibadetlerde olduğu gibi, sırf bedeni ibadetlerin sevaplarını bağışlamanın caiz olduğunu ve bundan bağışlanan kişinin faydalanacağını kabul eden görüştür. Bu görüşü ise Hanefiler, Hanbeliler benimsemişlerdir. Bu görüşü savunan âlimler,

<sup>49</sup> Buradaki zikir kavramı, tesbih, tehlil, Hz. Peygamber'e salavat-ı şerife okuma gibi ibadetlerin tamamına şamildir.

<sup>50</sup> İbn Hümâm, *a.g.e.*, III, 142; Aynî, *a.g.e.*, III, 119; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, IV, 11; Vehbe Zühaylî, *a.g.e.*, III, 40. Nevevî gibi âlimler bu görüşün Şafii'nin meşhur görüşü olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber İbn Hacer el-Heytemî Şafii'nin bu konuda tevakkufunu aktarmaktadır. İbn Âbidîn, *Resâil*, I, 166.

<sup>51</sup> Kanaatimizce buradaki "ölü" kaydı ihtirazi bir kayıt değil, ittifaki bir kayıttır. Bu tartışmalar daha çok ölen kişi bağlamında gündeme geldiği için bu kayıt zikredilmiş olmalıdır.

<sup>52</sup> Necm, 39.

<sup>53</sup> İbn Kudâme, *Muğni*, II, 568.

<sup>54</sup> Zühaylî, *a.g.e.*, II, 551.

<sup>55</sup> Kanaatimizce ölüler için Kur'an okumanın meşruiyeti çerçevesindeki görüş ve tartışmaların, İslam fihri açısından delilleriyle birlikte müstakil olarak ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

hareket noktaları farklı olsa da, bedeni bir ibadetin sevabını ölü veya diri başkalarına bağışlamanın caizliği ortak noktasında birleşmektedirler. Hanefilere göre; namaz, oruç, sadaka, Kur'an kıratı, zikir, tavaf, hac ve Hz. Peygamber'in Kabr-i şerifini ziyaret gibi ibadetlerin sevaplarını başkalarına bağışlamak caizdir.<sup>56</sup> Hatta bir ibadeti ilk yaparken kendisi için niyet edip, daha sonra onu bağışlaması da caizdir.<sup>57</sup> Kâsânî (ö.587), kabirleri ziyaret etme, Kur'an okuma, ölü kefenleme, sadakalar verme, namaz kılma ve bu ibadetlerin sevaplarını ölülere bağışlama şeklindeki uygulamaların, Hz. Peygamber zamanından günümüze kadar sürdüğünü söylemektedir.<sup>58</sup> Kemal b. Hümâm, ortak noktalarını 'yapılan bir ibadetin sevabını başkasına bağışlamak' teşkil eden rivayetlerin birlikte ele alındıklarında Kura'nın "mutlak"ını takyit edecek dereceye ulaştıklarını iddia etmektedir.<sup>59</sup> İbn Abidin, bu konudaki delillerin tevatür derecesine ulaştıklarını ve kast edilen hususa kesin olarak delalet ettiklerini söylemektedir.<sup>60</sup> Bunu usul-ü fıkıh terimiyle ifade etmek gerekirse, her çeşit ibadetin sevabını, başkalarına bağışlamanın caizliği, hem sübutu hem de delaleti itibariyle kati olan delillerle sabittir. Bu hususu en açık şekilde ifade eden hadis belki de, İbn Ebî Şeybe'nin Haccâc b. Dinar tarihiyle aktardığı hadistir. Buna göre, bir adam Hz. Peygamber'e gelip "*Benim annem babam vardı ve onlara hayatlarında iyilik yapardım öldükten sonra nasıl iyilik yapabilirim?*" diye sordu. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "*İyilikten sonra iyilik*<sup>61</sup> *şöyledir: Namazınla beraber onlar için de namaz kılarısın orucunla beraber onlar için de oruç tutarsın*".<sup>62</sup> Ne var ki Müslim *Sahih*'inin mukaddimesinde bu hadisi senedi itibariyle tenkit etmektedir.<sup>63</sup> Hadisin ifade tarzından da anlaşılacağı üzere bu hadis, mükelle-

<sup>56</sup> Mevlâna Nizam başkanlığında Hint âlimlerinden teşekkür etmiş olan bir komisyon, *el-Fetâva'l-hindiyeye*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1991, I, 257.

<sup>57</sup> Muhammed b. Ali b. Muahmmmed el-Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu tenviri'l-ebâr*, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994. (İbn Âbidin'in *Reddü'l-muhtâr* isimli haşiyesiyle beraber) IV, 11.

<sup>58</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, II, 212. Muasır İslam hukukçularından Vehbe Zühayli de Kâsânî'nin delil ve istidlalini tekrar etmiştir. Bkz Zühayli, *a.g.e.*, III, 40

<sup>59</sup> İbn Hümâm, *a.g.e.*, III, 143.

<sup>60</sup> İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 11.

<sup>61</sup> Yani onlara dünyada yaptığım iyilikten sonra öldükten sonra yapabileceğin iyilik şöyledir.

<sup>62</sup> İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Daru'l-fikr, Beyrut, 1989. 9, Cenâiz, 195. Benzer bir rivayeti, Aynî Dâraikutni'den aktarmıştır. Aynî, *a.g.e.*, III, 119.

<sup>63</sup> Müslim, Mukaddeme, 5.

fiyetin yerine getirilmesi manasında alınmamıştır. Dolayısıyla bu hadis sahih olduğu takdirde namaz ve oruç gibi sırf bedeni ibadetlerin sevaplarının başkalarına bağışlanabileceği sonucu çıkarılabilir.

Genel olarak Hambeliler de her çeşit ibadetin sevabının, ölenlere bağışlanabileceği görüşünü benimsemişlerdir. İbn Kudâme öncelikle Ahmed b. Hanbel'in kabirlerde Kur'an okumayı meşru gördüğü hatta tavsiye ettiğine dair rivayetleri<sup>64</sup> aktardıktan sonra şöyle der: “Bir Müslüman, hangi çeşit kurbeti / ibadeti yaparsa yapsın, sevabını Müslüman ölüye bağışladığında ona inşallah fayda verir.” O bu görüşünü temellendirmek için, Kur'an ve sünnetten dua, sadaka, hac ve oruç ibadetlerinde niyabetin geçerliliğiyle ilgili delilleri zikrettikten sonra şöyle der. “Bütün bu hadisler sahihtir ve bunlarda ölü'nün diğer ibadetlerle de faydalanacağına delalet vardır. Zira oruç, hac, dua ve istiğfar bedeni ibadetlerdir. Bunların menfaatlerini Allah ölüye ulaştırmaktadır. Dolayısıyla diğer ibadetlerin sevabını da ulaştırır.”<sup>65</sup> İbn Kudâme daha sonra İmam Şafii'ye nispet edilen vacipler, sadaka, dua ve istiğfarın dışındaki ibadetlerin ölü adına yapılamayacağı görüşünü cevaplandırma sadedinde, her devirde ve her yerdeki Müslümanların, toplanarak Kur'an okuduklarını ve sevabını da ölülerine bağışladıklarını ve buna kimsenin karşı çıkmadığını dolayısıyla bu konuda icmanın oluştuğunu ileri sürer ve bunu uygun görmeyenlerin delillerini kabul etmekle beraber istidlallerini tenkit eder.<sup>66</sup>

<sup>64</sup> Rivayete göre Ahmed b. Hambel, “Kabirlere gittiğinizde orada Ayete'l-kürsi'yi ve üç kere ihlâs süresini okuyun” diye tavsiye de bulunmuştur. Gerçi Ahmed b. Hambel'in kabrin yanında Kuran okumayı bidat saydığına dair rivayetler de bulunmaktadır. Ancak o, daha sonra bu görüşünden dönmüştür. Onun bu görüşten dönmemesinin sebebi olarak şu rivayet aktarılmaktadır. Bir keresinde Ahmed b. Hambel, kabirlerde Kuran okuyan a'mâ bir adamı bundan menetmiş, bunun üzerine Muhammed b. Kudâme el-Cevheri kendisine (hadis ravilerinden) Mübeşşir el-Halebi hakkında sormuş, o da onun güvenilir bir ravi (sika) olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine el-Cevheri, Mübeşşir'den şu rivayeti aktarmıştır. Mübeşşir'in babası kendisine, “defnedildikten sonra kabrinin başında Bakara süresinin başının ve sonunun okunmasını vasiyet etmiş ve sahabeden İbn Ömer'in de bunu tavsiye ettiğini duyduğunu söylemiştir. Bunun üzerine İmam Ahmed; “git ve o adama söyle, okumaya devam etsin” demiştir. İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 566-567.

<sup>65</sup> İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 568.

<sup>66</sup> İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 568.

Tarafların delilleri açısından bakıldığında ve fikhın yerleşik kuralları açısından bakıldığında bedeni ibadetlerin sevaplarını da bağışlamanın meşruiyetini kabul etmek gerekir. Gerçi bu konudaki rivayetler, teker teker ele alındığında tartışmaya açıktır. Ancak, bunlar topluca ele alındıklarında, en azından bedeni ibadetlerin sevabını bağışlamanın bidat sayılamayacağını kabul etmemizi gerektirmektedir.

## II-İbadette Niyabet

Bir ibadeti başka birinin yerine yapmakla, yapılan bir ibadetin sevabını başkasına bağışlamak mahiyetleri itibariyle farklı şeylerdir. Ancak bunlar birbirlerinden tamamen de bağımsız değildir. Çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ibadetlerin sevaplarını bağışlamanın caizliği, niyabetin geçerliliğinin temelini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, bir ibadette niyabetin geçerliliği, o ibadetin sevabını bağışlamanın caizliğinin bir adım ileri götürülmesidir. Bu nedenle klasik fıkıh kitaplarında genellikle bu iki problem beraber ele alınmıştır. Nafile ibadetler söz konusu olduğu zaman, adına niyabet dense de aslında sevap bağışlama söz konusudur. Söz gelimi hac ibadeti için Mekke'ye giden bir kişi, gerek hayatta gerekse ölmüş bir yakını adına tavaf yaptığı zaman burada yaptığı tavafın sevabını o kişiye bağışlamış olmaktan söz edilir. Burada bizim kast ettiğimiz husus ise, bir kişinin adına sevap bağışlamak değil onun mükellef olduğu ibadeti onun yerine ifa etme meselesidir. İbadetlerin niyabet konusu olup olmaması açısından sırf mali ibadetler, sırf bedeni ibadetler ve hem mali hem de bedeni yönü bulunan (mürekkep) ibadetler olmak üzere üç kısma taksim edilmiştir.<sup>67</sup>

### 1. Sırf Mali İbadetlerde Niyabet

Sırf mali ibadetlerle; zekât ve öşür vermek, köle azat etmek, yoksulu doyurmak veya giyindirmek gibi mali keffaretler, fakirlerle tasaddukta bulunmak, kurban kesmek, bir takım hayırlı organizasyonlara mali yardımda bulunmak vb. ibadetler kastedilmektedir. İslam hukukçuları, sırf mali ibadetlerde niyabetin mutlak olarak geçerli olduğu konusunda hem fikirdirler.<sup>68</sup> Dolayısıyla bir mükellef; bu çeşit ibadetleri, hem onu yapamayacak

<sup>67</sup> el-Kâsânî, Alaüddin Ebu Bekr b. Mesud el-Hanefi, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-serâi'*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1986, II, 212.

<sup>68</sup> Bkz. Vehbe Zühaylî, *a.g.e.*, III, 38.

halde olmak gibi zorunlu durumlarda hem de normal şartlarda, ister ücret vererek isterse ücret vermeksizin başka birisine yaptırabilir. Mali ibadetlerde naibin değil âmirin niyet ve ehliyeti esastır. Bu nedenle, fakihler arasında, bu kısma giren bir ibadette kafirin niyabetinin bile geçerli olduğunu söyleyenler bulunmaktadır.<sup>69</sup>

Zira mali ibadetlerin meşru kılınış amacı, muhtaç olanın ihtiyacını gidermek ve böylece mükellefin, kendisine sevimli gelen kazancını başkasına vermek suretiyle nefisini terbiye etmesidir. Bunun içinse, dinin belirlediği belli bir miktarı kendi mülkünden çıkarıp belli şartlardaki kişilere ulaştırmak yeterlidir.<sup>70</sup> Dolayısıyla mali bir ibadetin hem amacı, hem de bu amacın gerçekleşmesi için yapılacak fiil naip vasıtasıyla tam olarak yerine getirilebilir. Hatta, bazen mali bir ibadetin naip vasıtasıyla yapılması, o ibadetin meşruiyet maksadına daha uygun düşebilir ve bu durumda onu naibin ifa etmesi daha uygun olabilir. Mesela zekat mükellefi olan bir müminin, bu ibadeti amacına uygun şekilde yapabilecek başka kişilere vekalet vermek suretiyle yerine getirmesi kendisinin yerine getirmesinden daha doğru olur. Ne var bunlardan bir kısmında niyet farz olduğu için mükellefin vekalet verirken niyet etmesi gerekli olabilir.

## **2. Sırf Bedeni İbadetler Niyabet**

Bedeni ibadetlerle ise; namaz kılmak, oruç tutmak, itikâfa girmek, Kur'an okumak, başta Hz. Peygamber'in Mescidi ve Ravza-i Mutahhara'sı olmak üzere İslâm'ın değer verdiği yerleri ziyaret etmek gibi, mükellefin bizzat bedeniyle yaptığı ibadetler kastedilmektedir. Bu kısma giren ibadetler arasında özellikle, namaz ve oruç İslâm'ın temel farzlarından olmaları itibariyle önemlidir. İbn Rüşd; hiç kimsenin başkası adına namaz kılmayacağını ittifakla kabul edildiğini söylemektedir.<sup>71</sup> İbn Rüşd'ün bu genellemesi farz olan vakit namazları için geçerli olabilir. Çünkü İslâm hukukçuları arasında bir kişinin üzerine farz olan vakit namazını hangi gerekçeyle olursa olsun başkasının kılmamasının mümkün olduğunu söyleyen yok gibidir. Buna karşılık üzerinde nezir namaz borcu olduğu halde ölen bir kişinin bu namazlarını velisinin kılabilceğini söyleyenler vardır. Nitekim İbn

<sup>69</sup> İbn Âbidîn, *Mecmûatü resâli İbn Âbidîn*, Alemü'l-kütüb, Beyrut, t.y. I, 157.

<sup>70</sup> Serahsî, *a.g.e.*, IV, 152; Kâsânî, *a.g.e.*, II, 212.

<sup>71</sup> İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 258.

Kudâme Hambeli mezhebinde iki görüşün bulunduğunu söylemektedir.<sup>72</sup> Ayrıca fıkıh kitaplarında, bir adamın ölürken vasiyet etmesi durumunda mirasçılarının onun yerine namaz kılabilceğine dair görüşlerin de varlığından söz edilmiştir<sup>73</sup> olduğu bildirilmiştir. Ne var ki, nezir borcu da olsa, vasiyette etse, bir kişinin başkası adına namaz kılabilceği görüşü şaz olmaktan öte geçememiştir. Buna karşılık oruç hakkında ise iki görüş vardır.

Birincisi, sınırlı şartlarla –ki asıl mükellefin ölmüş olması bu şartların en belirgin olanıdır– bedeni ibadetlerden oruçta niyabeti caiz görenlerdir. Evzaî, Ebu Sevr, Şafiilerden bazıları<sup>74</sup> ve Zâhîrîler bu görüşü kabul etmişlerdir. Ancak bu Bunlar, üzerinde oruç borcu olduğu<sup>75</sup> halde ölen bir kişinin yerine, velisinin oruç tutmasını caiz görmüşlerdir.<sup>76</sup> Kanaatimizce bu görüşü benimseyen İslam hukukçularının en kuvvetli iki delili vardır: Birincisi, Hz. Aişe tarikiyle rivayet edilen “*kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse onun adına velisi oruç tutar*”<sup>77</sup> hadisidir. Diğeri ise İbn Abbas’a dayandırılan şu rivayettir. Bir adam Hz. Peygamber (sav)’e gelerek şöyle demiştir: “*Annem, üzerinde bir aylık oruç borcu olduğu halde öldü, onun adına orucu ben kaza edeyim mi?*” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Anneyin üzerinde borç olsaydı onu öder miydin?*” Adam “*evet*” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz.

<sup>72</sup> İbn Kudâme, *el-Mukni'*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut yt., s. 66.

<sup>73</sup> İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, II, 534.

<sup>74</sup> İmam Beğavî, oruç borcuyla ölen kişinin yerine, velisinin oruç tutup tutamayacağı ile ilgili olarak iki görüşün olduğunu söylemektedir. İlki, Şafî'nin kavli kadimine göre tutabilir. Ahmed ve İshak da bu görüştedir. Beğavî'nin kendisinin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o bu münasebetle şu ifadeyi kullanmaktadır. “...*tutması caiz dediysek de bu vacip anlamında değildir. Ancak gönüyle teberru kabilinden tutarsa tutabilir*”. Hatta Beğavî, velinin bu konuda adam kiralamasını bile caiz görmektedir. O şöyle der. “*Şayet veli yabancı birine emreder de o da ister ücretli isterse ücretsiz olarak tutarsa hac gibi caizdir*” el-Beğavî, Muhammed b. Hüseyin b. Mesud, *et-Tehzib fi Fikhi'l-İmam eş-Şafi'i*, (Tah. Ali Muhammed Muavvad) Beyrut, 1997, III, 181.

<sup>75</sup> Bu oruç ister Ramazan orucu olsun ister nezir orucu olsun fark etmez.

<sup>76</sup> Bunu kabul eden Şafiilere göre velinin ölü adına oruç tutmasını müstehap görmüşler ve ölünün zimmetini tebrie için daha ihtiyatlıdır. Zühaylî, *a.g.e.*, II, 682.

<sup>77</sup> Buhârî, 30, Savm, 42, (II, 240); Müslim, 13, Sıyâm, 1147 (I, 803) Bu hadisi Ebû Dâvud da zikretmiş ve Ahmed b. Hambel'i de kaynak göstererek, bu hadisin nezir orucu hakkında olduğunu söylemiştir. Bkz. Ebû Dâvud, 14, Savm, 42, (II, 792).



Peygamber “Allah’a olan borç ödenmeye daha layıktır” buyurdu.<sup>78</sup> Bir rivayete göre İbn Abbas, Leys, Ebu Ubeyd, Ebu Sevr, İshak ve Ahmed b. Hambel<sup>79</sup> oruçta niyabetin sadece nezir oruçlarıyla sınırlı olduğunu söylemişlerdir.<sup>80</sup> İbn Kudâme, bu hükmün nezir oruçları hakkında geçerli olduğunu ispat için Buhârî’yi kaynak göstermektedir.<sup>81</sup> Ne var ki Buhârî bu konuda açık bir rivayet aktarmamış, sadece İbn Abbas’tan aktarılan rivayetler arasındaki farklılıkları aktarma sadedinde şunu zikretmiştir: “Bir kadın gelip Ey Allah’ın Resulü annem, üzerinde nezir orucu borcu olduğu halde öldü”.<sup>82</sup> Bu ifadelerin, söz konusu cevazı nezir oruçlarına tahsis etmenin yetmediği açıktır. Nitekim İbn Kudâme kendisi de, bu istidlalin zayıflığı nedeniyle olsa gerek, bunu daha akli bir temele dayandırmaya çalışmaktadır. O, nezirle nezir olmayan ibadetlerin arasında şöyle bir farktan söz etmektedir. Nezirle vacip olan ibadetler, asılları itibariyle dinin vacip kıldığı ibadetler olmadıklarından hüküm bakımından daha hafiftir. Çünkü onları nezreden kişi kendisi kendisine vacipleştirmiştir.<sup>83</sup> Tabi ki bu gerekçenin, niyabetin birinde geçersiz diğerinde geçerli olmasına yaptığı etki tartışmaya açıktır. Bizce böyle bir ayırım için en sağlam gerekçe İbn Abbas’ın, kendisine konuyla ilgili olarak sorulan bir soruya cevap olarak; Ramazan orucu yerine itamda bulunulmasını, nezir orucunu ise onun yerine velisinin tutmasına dair verdiği fetvadır.<sup>84</sup> Ancak bu fetva da cumhur tarafından kabul görmemiştir.

İkincisi ise, bedeni ibadetlerin asla niyabet konusu olmayacağını savunan görüştür. Bu görüş, başta Hanefiler, Malikiler ve kavli cedit itibariyle Şafiiler<sup>85</sup> önemsiz istisnalarla birlikte Hambeliler olmak üzere cumhurun görüşüdür: İslam hukukçularının çoğunluğuna göre sırf bedeni ibadetlerin sevaplarına başkalarına bağışlamak caiz olsa da, başkasının mükellef olduğu bir ibadeti onun yerine yapma anlamında, niyabet asla caiz değildir. Adına ibadet yapılacak olan amirin hayatta olması yada ölmüş olması

<sup>78</sup> Müslim, 13, Sıyâm, 1148 (I, 804) Bu konudaki diğer hadisler için Müslim’in “Babü kadâi’s-sıyâm ani’l-meyyit” başlığına bakılabilir. (I, 803-805).

<sup>79</sup> Ebû Dâvud, 14, Savm, 42, (II, 792); Tirmizî, 6, Savm, 23, (III, 97)

<sup>80</sup> Ebû Dâvud, Savm, 42, (II, 792); Tirmizî, 6, Savm, 23, (III, 97); İbn Kudâme, *Muğni*, III, 143; Zühaylî, *a.g.e.*, II, 682.

<sup>81</sup> İbn Kudâme, *Muğni*, III, 143.

<sup>82</sup> Buhârî, 30, Savm, 42, (II, 240).

<sup>83</sup> İbn Kudâme, *Muğni*, III, 144.

<sup>84</sup> İbn Kudâme, *Muğni*, III, 144.

<sup>85</sup> Bkz. Beğavî, *a.g.e.*, III, 180-181.

fark etmez. Çünkü bedeni ibadetler, her açıdan yapan kişiye ait olup, bu ibadeti yapmayı emreden kişiye sadece sevabı bağışlanabilir.<sup>86</sup>

Bu hukukçular, yukarıdaki rivayetleri kabul etmekle beraber, onların bir kısmını mensuh saymışlar,<sup>87</sup> diğer bir kısmını da, ibadetin sevabını bağışlamaya hamletmişlerdir. Başkasının yerine oruç tutmayı açıkça emreden rivayetleri de, onun yerine “itam etme” anlamında olduğunu söyleyerek mecaza hamletmişlerdir.<sup>88</sup> Bu hukukçuları böyle bir yoruma zorlayan durum ise, yukarıdaki rivayetlerin tam tersini ifade eden rivayetlerin bulunmasıdır. Malik’in aktardığına göre Abdullah b. Ömer’e, bir kişinin başkası adına oruç tutup tutamayacağı ve namaz kılıp kılamayacağı sorulmuş o da şöyle cevap vermiştir: “Hiç kimse başkası adına oruç tutamaz, hiç kimse başkası adına namaz kılamaz”<sup>89</sup> Benzer bir rivayet Hz. Ömer’den de aktarılmıştır.<sup>90</sup> Keza yukarıdaki hadislerin Ravilerinden olan Hz. Aişe’nin de Ramazan orucunun kazası konusunda; mükellef adına veli ya da vasinin itam edeceğine ve onun adına oruç tutamayacağına dair fetva verdiği rivayetler bulunmaktadır.<sup>91</sup> Usul-ü fıkıh prensipleri açısından, bir ravinin rivayet ettiği hadise muhalif fetva vermesi o rivayeti nesih eden delili rivayet etmesi yerine geçmektedir. Hükmün nesih edilmiş olması demek o hüküm için dayanak kabul edilen illetin de iptal edilmesi demektir. Nitekim “aslın hükmünün mensuh olmaması” kıyasın geçerli olmasının şartlarından biridir.<sup>92</sup> İmam Malik de şöyle demiştir: Abdullah b. Ömer’e bir kişinin başkası adına oruç tutup namaz kılıp kılamayacağı hakkında sorulmuş, o da hiç kimse başka birisi adına oruç da tutamaz namaz da kılamaz diye cevap vermiştir.<sup>93</sup> Ayrıca Malik’in şöyle dediği de aktarılmıştır. “Ben ne sahabeden ne de Medine’de ikamet eden tabiünden birinin her hangi bir kişiye başkası için oruç tutmayı ve namaz kılmayı

<sup>86</sup> Leknevi, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay, *en-Nafiu'l-Kebir limen yütaliu'l-Cami's-sajir*, Alemü'l-kütüb, Beyrut, 1986, s. 166.

<sup>87</sup> Bkz. İbn Hümâm, *a.g.e.*, II, 359; Hasan b. İmâd b. Ali, el-Vefai, Ebu'l- İhlas eş-Şirrunbülâlî, *Meraki'l-felâh*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, t.y. s. 133.

<sup>88</sup> Ebû Dâvud’un hâşiyesi, II, 792.

<sup>89</sup> Mâlik, *Muvatta'*, 18, Sıyâm, 43, (II,303).

<sup>90</sup> İbn Hümâm, *a.g.e.*, II, 359.

<sup>91</sup> İbn Kudâme, *Muğni*, III, 143.

<sup>92</sup> İbn Hümâm, *a.g.e.*, II, 359.

<sup>93</sup> Mâlik, *Muvatta'*, 18 Sıyam, 16 (I,302,3)

*emrettiğini duymadım*".<sup>94</sup> Bu rivayet de yukarıda aktarılan rivayetlerin nesih edilmiş olduğunu teyit etmektedir. Serahsi ise bunu ibadetlerin hikmet-i teşriiyeleri ile izah eder: Ona göre, sırf bedeni ibadetlerin temel hikmeti, uzuvlarla Allah'ı tazimdir<sup>95</sup> ya da Allah rızası için kötülüğü emreden nefsi yormaktır<sup>96</sup>. Bunların hiç birisi de naib ile gerçekleşmeyeceği için, sırf bedeni ibadetlerde niyabet geçersizdir.<sup>97</sup> Kâsânî ise bunu "Kişiye ancak kazancı vardır" ayetiyle temellendirmektedir.<sup>98</sup> Ancak bu ayetin sırf bedeni ibadetlere inhisarı tartışma konusu olabilir.

Hambelilere göre de, hayattayken orucunu tutmamış olanların velileri üzerine her hangi bir vacip terettüp etmez. Hatta ölenin diğer maddi borçlarını bile ödemekle mükellef değildirler. Ancak mükellefin terekisinde borcu ödeyecek kadar bir miktar varsa onu vermek mecburiyetindedirler. Şayet terike yoksa öleni manevi mesuliyetten kurtarmak (zimmetini tefriğ) için gönüllü olarak borcunu ödemeleri müstehaptır. Oruç da buna benzer.<sup>99</sup> Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz üzere ölen kişinin üzerinde bulunan nezir orucunu velilerinden biri gönüllü olarak tutması yeterlidir.<sup>100</sup> İmam Şafii'nin, kavli-i cedidine göre de, bir kişi başkasının yerine oruç tutmaz. İmam Şafii şöyle der: "*üzerine kaza terettüp ettiği halde onu yerine getirmeden ölen kişi adına her bir günlük oruç için bir miskine bir müdd (fitre miktarı) itam edilir*".<sup>101</sup> Şafii özetle şöyle der: "*Kim namaz ve oruç nezreder de, daha sonra bunları yerine getirmeden ölürse, onun orucu için keffaret ödenir, onun adına oruç tutulmaz. Namaz için ise ne keffaret ödenir nede namaz kılınır, bunların ikisi de yoktur*".<sup>102</sup> Şafi, özellikle İbn

<sup>94</sup> İbn Hümâm, *a.g.e.*, II, 359.

<sup>95</sup> Mesela namaz kılmak bu kabildendir.

<sup>96</sup> Oruç tutmak da bu kabildendir.

<sup>97</sup> Serahsi, *Mebisât*, IV, 152.

<sup>98</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, II, 212.

<sup>99</sup> İbn Kudâme, *Muğni*, III, 144; Zühayli, *a.g.e.*, II, 681.

<sup>100</sup> İbn Kudâme, *Muğni*, III, 144; Zühayli, *a.g.e.*, II, 681.

<sup>101</sup> Muhammed b. İdris Şafii, *el-Ümm*, Daru'l-ğadi'l-arabi, Kahire, 1990, II, 155.

<sup>102</sup> Şafii, *a.g.e.*, II, 155. Bu konuda özetle şöyle der: Bir kişinin üzerinde namaz borcu olduğu halde ölmesi durumunda, onun adına namaz kazası yapılmaz ve fidye vermek suretiyle de namaz sakıt olmaz. İtikaf da böyledir. Ebu Hanife her vakit namaz için bir fitre miktarı verilmesini söylemiştir Büveyti'nin aktardığına göre Şafii, üzerinde itikaf borcu olduğu halde ölen bir kişinin yerine velisinin itikafa girebileceğini söylemiştir. Diğer bir rivayete göre ise, Şafii bu durumda velinin ölen kişi adına itamda bulunacağını söylemiştir. Bu yön-

Abbas tarikiyle rivayet edilen ve Hz. Peygamber'in bir kişinin başkası adına oruç tutmasını emrettiğini gösteren hadisi kabul etmekle beraber, onda bir takım galatların bulunduğunu savunur<sup>103</sup> ve o hadisin bu konuda istidlale müsait olmadığını söylemek ister. Beğavî de bir kişinin başkasının yerine oruç tutamayacağını, İbn Ömer tarikiyle rivayet edilen şu hadisle temellendirir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “kim ölür de üzerinde bir ayın oruçları olursa onun adına her günün yerine bir miskine itam etsin”.<sup>104</sup>

Oruç özelinde tarafların delilleri dikkate alındığında, rivayet bakımından birinci görüşü savunanların dayandıkları hadisler hem daha fazla hem daha sağlamdır. Buna karşılık bedeni ibadetlerin nefis terbiyesindeki fonksiyonları hareket noktası alınır-se ikinci görüş daha tutarlı görülmektedir.

### 3. Mürekkep İbadetlerde Niyabet

Mürekkep ibadetle hem bedeni hem de mali yönü bulunan hac ve umre kastedilmektedir. Bilindiği gibi hac ibadetinin mükellefiyet şartlarından birisi istitaattır. Her ne kadar İslam hukukçuları “*istitaat*” kavramının tam olarak neyi ifade ettiği konusunda ihtilaf etmişlerse de<sup>105</sup> mükellefin hacca gidip gelmesini mümkün kılan maddi imkana<sup>106</sup> sahip olmasının gerekliliği konusunda ittifak etmişlerdir. Hac mükellefiyeti için mali imkan şartı “*istita'at*” kavramının bir bölümü olarak gündeme gelmektedir. Bu yönüyle mali yönü bulunan olan bir ibadettir. Buna karşılık eda ediliş şekli itibariyle tamamen bedenle ilgilidir. Zira hac ibadetinde İslam'ın değer verdiği mübarek yerleri ziyaret edip, oralarda Allah'a ibadet kastıyla belli bir takım fiillerin yapılması söz konusudur. Ayrıca bu fiillerin yapılabilmesi için bir takım sıkıntılara katlanmak gerekmektedir. Bu yönleriyle ise bedeni yönü bulunan bir ibadettir.

---

temin namaz için de uygulanması mümkündür. Yani her bir namazdan dolayı bir fitre verilebilir. Beğavî, *a.g.e.*, III, 182.

<sup>103</sup> Şâfiî, *a.g.e.*, II, 156-157.

<sup>104</sup> Tirmizî, 6, Savm, 23, (III, 96); İbn Mâce, 7, Sıyâm, 50, (I, 558).

<sup>105</sup> Bu konuda bkz. Şâfiî, *a.g.e.*, II, 167; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehit*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985, I, 257-258.

<sup>106</sup> Cumhur bu imkanı ilgili hadisten hareketle binek ve azık olarak almış, İmam Mâlik ise yürüme imkanı olan kişi için binek şart değildir, dilenerek bile olsa yolda kazanma imkanı olan için de azık şart değildir görüşünü savunmuştur. İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 257, 8.

Hac ibadetinde niyabetin geçerliliği konusunda İslam hukukçuları arasında tek muhalif görüş, İmam Malik'e aittir. Fıkıh kaynaklarına göre, İmam Malik, diri olan kişi (hacca gidemeyecek derecede yaşlı ve hasta da olsa) adına niyabet doğru bulmamaktadır. İbn Kasım, yaşlılık yada zayıflık sebebiyle Mekke'ye ulaşmaktan ümidi kesilmiş bir kişinin kendi yerine başkasını hacca göndermesinin cevazı konusunda Malik'in görüşünü soran kişiye Malik'in, "bunu caiz görmüyorum" dediğini aktarmaktadır.<sup>107</sup> Ancak hacca vasiyet etmiş olan ölünün yerine malının üçte birinden hacca gönderilebilir. Ne var ki, Malik bunu da mekruh kabul etmiştir.<sup>108</sup>

Haccın belli şartlarda niyabet konusu olabileceğini gösteren birçok rivayet bulunmaktadır. Bu konuda en meşhur rivayet İbn Abbas tarihiyle aktarılan Has'amiyye hadisidir. Buna göre, terkesinde Fadl b. Abbas olduğu halde Hz. Peygamber'in yanına Has'am kabilesinden bir kadın geldi. Fadl ona, o da Fadl'a bakıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Fadl'ın yüzünü öbür tarafa çevirdi. Daha sonra kadın, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sordu. "Ey Allah'ın elçisi! Allah'ın, kulları üzerine hacca farz kılışı, babamın binek üzerinde duramayacağı yaşlılık zamanında olmuştur. Onun adına ben hac yapayım mı?" Hz. Peygamber de "evet" buyurmuştur. İbn Abbas bu hadisenin veda haccında vaki olduğunu söylemektedir.<sup>109</sup> Yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Cüheyne kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber'e şöyle sordu. "Ey Allah'ın resulü annem hac yapmak için nezir yaptı, ne var ki hac yapamadan vefat etti, onun yerine ben hac yapayım mı?" Hz. Peygamber (sav) "evet onun yerine hac yap, onun üzerinde borç olsaydı onu öde (mez)miydin, Allah'a da ödeyin Allah vefaya daha ehaktır" buyurdu.<sup>110</sup> Tirmizi, Hz. Peygamber'den bu konuda başka hadislerin de sahih olarak rivayet edildiğini dikkat çektikten sonra, Hz. Peygamber'in ashabının ve daha sonraki asırlardaki ilim ehlinin amelinin de bunun üzerine olduğunu söylemektedir.<sup>111</sup> Burada

<sup>107</sup> Malik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, (Sahnün b. Said et-Tennuhi'nin Abdurrahman b. Kasım'dan yaptığı rivayetler). Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1994, I, 485.

<sup>108</sup> Zühayli, *a.g.e.*, III, 41.

<sup>109</sup> Mâlik, *Muvatta'*, 20, Hacc, 30, (I, 359); Buhârî, 25, Hacc, 1, (II, 140); Müslim, 15, Hacc, 71, Hadis No: 407. (I, 973); Mesela bkz. Nesai, 24, Menâsik, 7-14, (V, 116-120).

<sup>110</sup> Nesei, 24, Menâsik, 8, (V, 116).

<sup>111</sup> Tirmizî, 7, Hacc, 85, (III, 266).

en meşhurlarını zikrettiğimiz hadislerden dolayı, İslam hukukçularının çoğu, prensip olarak, üzerine hac farz olduğu halde bu farzı yerine getirme imkanı olmayan kişilerin, kendi yerlerine bu ibadeti yapmak üzere naib göndermelerini kabul etmişlerdir. Bu konuda imam Malik'in görüşü şaz kalmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz Has'amiyye hadisini bütün ayrıntılarıyla beraber kendisi de zikr etmesine ve bu rivayet hakkında olumsuz bir tavır takınmamasına ve o rivayetin de hayatta olan bir kişiyle ilgili olduğu açık olmasına rağmen Malik'in bunu doğru bulmayışı gerçekten dikkat çekicidir.

### **Sonuç**

İbadetlerde niyabet problemini ele aldığımız bu çalışmada ulaştığımız sonuçları şöyle özetleyebiliriz. İbadette niyabet probleminin temelini, İslam inancına göre, bir kişinin yaptığı bir ibadetin sevabını başkasına bağışlamasının caiz olup olmadığı ve bu bağıştan bağışlanan kişinin faydalanıp faydalanmayacağı konusundaki tartışmalar teşkil eder. Bu konunun detaylarıyla ilgili olarak bir takım farklı yaklaşımlar bulunsa da temelde özellikle dua ve mali tasadduklar başta olmak üzere bazı ibadetlerin sevaplarının bağışlanmasının İslam akidesine uygun olduğu ve bu bağışın bağışlanan kişiye fayda vereceği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Mutezile'ye nispet edilen, başkası adına yapılan duanın o kişiye faydasının olmayacağı ve dolayısıyla Mutezile'nin prensip olarak ibadetlerde niyabeti kabul etmediği iddiası bir takım eksiklikler barındırmaktadır. Bu nedenle klasik akait kitaplarındaki, özellikle rakiplerin birbirleri hakkındaki isnatlar konusunda ihtiyatlı olmak ve genellemelerden kaçınmak gerekir.

İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'an'da, bir kişinin yaptığı bir ibadetin sevabını başkasına bağışlayabileceğini açıkça ifade eden bir ayet yoksa da, ortaya koyduğu ilkeler açısından Kur'an'ın, bunu reddetmediği söylenebilir. Bu arada "*Kişiye kazancından başkası yoktur*" (Necm 39) ayetinin, gerek literal anlamı, gerek bağlamı ve gerekse Kur'an ve sahih sünnet bütünlüğü açısından böyle bir tasarrufun cevazını reddedecek şekilde yorumlanması mümkün değildir. Zira sahih sünnet içerisinde bunun caizliğini gösteren çok sayıda delil bulunmaktadır. Kur'an okumak, zikir yapmak, namaz kılmak, oruç tutmak ve tavaf yapmak gibi sırf bedeni ibadetlerin sevaplarını bağışlamanın cevazı konusunda ilk zamanlarda ihtilaf edilmişse de, sonraları ço-

ğunluk bunu kabul etmiş ve böylece bu konudaki ihtilafın dengesi kabul edenler lehine değişmiştir.

Hukuki tasarruflarda olduğu gibi ibadetlerde de temel prensip herkesin kendi mükellefiyetinin kendisinin yerine getirmesidir. Ancak, İslam'ın hususiyetlerinden olan kolaylık prensibinin gereği olarak belli şartlarda ve belli ibadetlerde niyabetin geçerli olabileceği de kabul edilmiştir. İslam hukukçuları, niyabet konusu olmaları itibarıyla ibadetleri üçe ayırmışlardır. İlki, sevabını başkasına bağışlamanın ittifakla caiz olduğu kabul edilen "sırf mali" ibadetlerdir. Bunlarda niyabetin geçerli olduğu hakkında İslam hukukçuları görüş birliğine varmışlardır. İkincisi sevabını başkasına bağışlamanın caizliği tartışmalı olan "sırf bedeni" ibadetlerdir. İslam hukukçuları arasında, bu kısma giren ibadetlerin niyabet konusu olabileceğini kabul eden az sayıda şaz görüş sahipleri bulunmakla beraber, çoğunluk bu çeşit ibadetlerde niyabetin geçersiz olduğunu savunmuştur. Burada dikkat çeken husus şudur: Bu kısma dahil olan ibadetlerin sevabını bağışlama noktasındaki ihtilaflarla, bunların niyabet konusu olup olmayacağı noktasındaki ihtilaflar ters orantılı olarak farklılık göstermiştir. Yani bedeni ibadetlerin sevabını bağışlamanın caiz olduğunu çoğunluk kabul etmiş azınlık ise reddetmiştir. Buna karşılık bunlarda niyabetin geçerliliğini çoğunluk reddetmiş azınlık ise kabul etmiştir. Üçüncüsü, hem mali hem de bedeni yönü bulunan hac ibadetidir ki, İmam Malik hariç diğer imamlar belli şartlarda niyabetin geçerli olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Malik ise, hacda niyabetin en sağlam delili olan Has'amiyye hadisi'ni rivayet etmesine rağmen prensip olarak hacda niyabetin geçerliliğini reddetmiştir.

#### Yeni Bulunan Bilgiler.

Şatıby Muvafakat II, 521-532 arasında Amellerden niyabeti meselesine temas etmektedir. Düzeltme gelirse buradan besleyelim.

Aliyyül kari şerhu fikhilekber Ölüler için yapılan dua fayda verir mutezile bu görüşe muhalefet etti der. S.129.